

**HISTORISCHE
BIJDAGEN**

Driften, stallen, tomen

Aspecten van de visserij in de stadswateren van Kampen tot 1815

door Frits David Zeiler

Het begin van de stedelijke visserij

Het oudste stuk waarin Kampen wordt genoemd, gaat niet over handelsbetrekkingen met verre landen, maar over de visserij in de rivier de IJssel. Het dateert zoals bekend uit 1227 en is opgemaakt door de landsheer van Overijssel, bisschop Otto II van Utrecht.¹ De oorkonder verklaart dat het recht op die visserij niet is inbegrepen bij de regeling van de grafelijke rechten over Salland het jaar tevoren, en wel om de eenvoudige reden dat Kampen buiten het gebied ligt dat op dat moment met de naam 'Sallandia' wordt aangeduid.² De kanunniken van het Sint Walburgis-kapittel van Zutphen krijgen vervolgens de (door hen gevraagde) beschikking over het betreffende visrecht. Later vinden we het als 'de drift voor de stad' in handen van het Kamper stadsbestuur, dus we moeten ervan uitgaan dat de toewijzing aan de koorheren van tijdelijke aard is geweest.

Waarschijnlijk is het visrecht op de IJssel inbegrepen in de rechten die door bisschop Hendrik van Vianden (overleden 1267) al aan de stad waren beloofd, maar die pas door de elect Jan van Nassau in 1284 met zoveel woorden konden worden bevestigd. Het ging daarbij niet alleen, zoals vaak wordt gedacht, om de rechten in het Sint Nicolaasbroek (de latere polder Broeken en Maten ten westen van de stad), maar ook om 'visserijen, moerassen en weiden' in de stedelijke contreien in het algemeen.³ Deze werden de burgers van Kampen betwist door de *communitas Sallandie*, het 'gemeenland van Salland', waarin we vermoedelijk de voorganger moeten zien van het Hoogheemraadschap van de IJsseldijken, anders genoemd het Waterschap Salland.⁴ Blijkbaar was men bang dat Kampen de gehele riviermond zou gaan beheersen, en niet ten onrechte. Later, in 1338, zou de stad inderdaad rechten aan de andere zijde van de IJssel blijken te bezitten, en wel in het Voorster- of Mastebroek. Deze werden evenwel in 1363 geruild tegen de Kampereilanden en alles wat daartoe ooit nog zou gaan behoren.⁵ De beginnende op- en aanwassen in de IJsseldelta breidden zich in de eeuwen daarna explosief uit en de opbrengsten aan zuivel en hooi waren op den duur zo-

danig, dat ze de stad een economische basis verschafden die waarschijnlijk steviger was dan de Oostzeehandel, de trijpweverij en de sigarenmakerij bij elkaar. Maar ook de rijkdom aan vis in de wateren van de IJsseldelta - oude en nieuwe rivierarmen, kreken, weteringen en kustwateren - bracht welvaart voor de stad. Tussen 1318 en 1350, dus nog vóór de toewijzing van de Kampereilanden aan de stad, steeg de pachtopbrengst van het stedelijke viswater al met bijna tweehonderd procent.⁶ Daarna zou de winst tot ver in de 17de eeuw voortdurend toenemen.

De visserij was in de late middeleeuwen en de tijd van de Republiek voornamelijk een stedelijke aangelegenheid. Dat was niet altijd zo geweest. Aanvankelijk was de visserij vrij in die zin dat ingezetenen altijd voor eigen

De IJsselkade met links de Vispoort vanuit het zuidoosten, door A. Beerstraten, circa 1665.
(Collectie Gemeentearchief Kampen)

gebruik mochten profiteren van de wateren rond hun woonplaats. Deze gebruiksrechten waren te vergelijken met de weiderechten op de meent, het recht om te sprokkelen in de bossen, of het recht om plaggen te steken op de heide. Alle openbare wateren, dus zowel de grote rivieren als de binnen- en kustwateren, vielen nominaal onder het gezag van de koning. Het waren *regalia*, kroondomeinen, die vanaf de 11de eeuw door de territoriale vorsten met of zonder koninklijke bewilliging zijn overgenomen. De landsheer van Sticht en Oversticht, de bisschop van Utrecht, begon deze rechten zelfstandig aan anderen uit te delen en zo is ook de schenking van Hendrik van Vianden aan Kampen te verklaren, die in 1284 door zijn opvolger is bevestigd. In 1347 werd aan Genemuiden het visrecht in de monding van het Zwartewater gegeven, terwijl Vollenhove na zijn verheffing tot stad in 1354 het daaraan grenzende gebied verwierf. Aan de andere zijde kreeg Harderwijk in 1443 van de graaf van Gelre het stapelrecht (d.w.z. de verplichte aanvoer) van alle vis die in de kustwateren tussen de monding van de Eem en de grens met Kampen was gevangen.⁷ Elke stad trachtte zijn monopolie te handhaven, onder meer door het viswater in beginsel alleen aan de eigen burgers te verpachten. Het werd dus dringen in het zuidoostelijke deel van de Zuiderzee.

Afpaling van de visgronden

Eén van de oudste en fraaiste kaarten van Kampen en omgeving is de manuscriptkaart van het Overstichtse deel van de Zuiderzee uit 1534.⁸ In feite gaat het om een proces-verbaal van grensbepaling tussen de territoriale wateren van de gewesten Overijssel en Friesland, opgemaakt onder auspiciën van 'zijne Keizerlijke Majesteit' Karel V. De 41 bij 29,5 cm metende kaart toont links onder de IJsselmonding met de stad Kampen en de brug en rechtsonder de monding van het Zwartewater met Genemuiden. Linksboven is Elburg afgebeeld en rechtsboven de kerk van Kuinre en het (later verdwenen) gehucht Veenhuizen. In het midden worden de 'Camper eylanden' met Seveningen en de Mandjeswaard sterk vereenvoudigd als één geheel weergegeven. Een einde daarboven is het eiland Schokland te zien met de kerken van Ens (links, op de zuidpunt) en Emmeloord (rechts) en daar weer boven, dus in werkelijkheid westelijk van Schokland, loopt de grenslijn waar het allemaal om begonnen is. Het begin- en eindpunt van die lijn liggen op de vaste wal tussen Kamperveen en Oosterwolde en vlak ten noorden van de Kuinder kerk. In werkelijkheid is dit natuurlijk allerminst een rechte lijn, maar een naar het westen ombuigende halvemaaenvorm. Desalniettemin meende de stad

Kaart uit 1534 met daarop de visgronden van Kampen weergegeven. (Collectie Gemeentearchief Kampen)

beslag te kunnen leggen op al het binnen die lijn gelegen water. Halverwege de uitloop van de Gelderse Gracht en Schokland troont prominent de 'Camper bolbaecke', een baken bestaande uit een ton op een staketsel, die een waarschuwing was voor alle Friese (maar vooral ook Hollandse en Gelderse) vissers dat ze vreemd gebied naderden. Daar direct onder staat de aanduiding 'Camper visscherien' en die woorden worden herhaald in het gedeelte van de Zuiderzee vóór de Voorst. Dat er daarnaast rechten van Vollenhove en Genemuiden waren blijft onvermeld; bij de grensafbakening met de andere gewesten deden ze ook niet ter zake. Maar alsof dat nog niet genoeg was staat in de zee onder Schokland geschreven 'Camper vryheit op III¹/₂ elle'. Dit betekent dat alle gronden die minder dan ongeveer 2,4 meter diep waren automatisch tot de stad behoorden. Een dergelijke maat werd ook door de vissers van Vollenhove aangehouden, al komt soms 3¹/₂ voet (ruim één meter) als aanduiding voor.⁹ Uiteraard probeerde men er vaak méér uit te halen dan waar men recht op had; dat gold zeker voor Kampen.

Enkele decennia later is dit deel van de Zuiderzee opnieuw in kaart gebracht, en nu als onderdeel van een procedure met de steden aan de Westwal.¹⁰ Op deze door Jasper Adriaensz in 1556 vervaardigde schetskaart krijgt de afbakening een veel natuurlijker verloop, waarbij hij oostelijk om Schokland heenbuigt en op deze wijze logisch aansluit op de bij de IJsseldelta vooruitstekende en bij het Zwartewater terugwijkende kustlijn. Behalve de bolbaak worden drie andere bakens afgebeeld, die van zuid naar noord 'de stoure bake' (steurbaak), 'de bake voor de Vorst' en 'de baecke voer Veenhuisen' worden genoemd. Daarnaast wordt de IJsseldelta prominent weergegeven met maar liefst tien rivierarmen, waarvan de twee meest westelijke (de Enck en de Reeve) natuurlijk niet tot het stelsel van mondingen behoren. Van de eigenlijke armen zijn er zes van een naam voorzien, alsmede twee van de punten langs de dijk bij Asschet (Kamperzeedijk-Oost) waar zich grensgeschillen voordeden met die van Genemuiden. Op de conflicten met deze kleine buurstad komen we nog terug.

Wat was er nu tussen 1534 en 1556 gebeurd?¹¹ Aanvankelijk had Karel V in de jaren 1543-1546 de ruime uitleg ten gunste van de visserij van de Oostwal bevestigd. Dit stuitte echter op hevig verzet van de Hollandse steden, die niet alleen onder de kust van Kampen en Vollenhove visten, maar ook vismethoden in praktijk brachten die de traditionele visserij in het nauw dreven. De verhalen over grote 'waterschepen' (die een enorme visbun bevatten om de vangst levend te bewaren) en de visserij met sleepnetten doen sterk denken aan de strijd om de kuilvisserij in de tweede helft van de 19de eeuw. Dat er sprake was van overbevissing blijkt onder meer uit de sterke teruggang van de steurvangst onder Vollenhove, al zal deze mede hebben samengehangen met de sterke verzilting van dit deel van de Zuiderzee in de eerste helft van de 16de eeuw. Uiteindelijk deed het hoogste rechtscollege in de Nederlanden, de Grote Raad van Mechelen, in 1559 uitspraak in het conflict. Er kwam een visverbod voor de Hollanders in het oostelijk deel van de Zuiderzee, terwijl aan de vismethoden en met name ook de maaswijdte van de netten grenzen werden gesteld.

De pachtregisters

De oudst bekende verpachting van de Kamper stadswateren dateert uit 1318.¹² Op 23 april, 'in festo Pasche' (met Pasen) huurde Adam Piscator ('Ad de Visser') deze voor 11 pond en 10 schellingen, waarbij zijn vrouw en kinderen borg stonden voor de betaling van de overeengekomen termijnen. Waarschijnlijk was Adam een soort tussenpersoon, die de verschillende

Omslag eerste pachtregister visserij.
(Collectie Gemeentearchief Kampen)

‘stekken’ weer onderverhuurde aan zijn medeburgers. Tevens zal het contract voor een aantal jaren hebben gegolden, want tot en met 1329 wordt er door of namens Piscator voor deze visrechten betaald. Vanaf 1331 is er sprake van jaarlijkse verpachtingen, aan een groep van ten minste drie en ten hoogste zes à zeven personen, die daarvoor 25 tot 30 pond per jaar betalen en soms zelfs een hogere som. Ze staan opgetekend in de ‘Oudste Foliant’ in het stadsarchief, aanvankelijk nog in het Latijn, maar vanaf 1338 in de volkstaal. De verpachtingen vinden steeds plaats in de zomer, in het algemeen tussen Petrus en Paulus (29 juni) en Sint Margriet (20 juli). De betaling van de pachtsom dient

door de huurders (vaak aangeduid als ‘waterheren’) volgens de voorwaarden in twee of drie termijnen te geschieden. De zogenaamde ‘toepacht’, bestaande uit een steur van ten minste tien voet (1,4 m) lang, moet aan het stadsbestuur worden afgeleverd nà Sint Jan (24 juni).

De reeks wordt na 1349 niet voortgezet; alleen voor 1350 hebben we nog een éénmalige vermelding.¹³ We kunnen dus helaas niet direct nagaan wat de toewijzing van de Kampereilanden en de daartussen gelegen wateren in de praktijk voor de verhuur van de stedelijke visrechten heeft betekend. In het ‘Olt Pachtboick’ is vanaf 1428 onregelmatig en vervolgens vanaf 1438 doorgaand aangetekend aan wie en voor hoeveel de stadswateren zijn verhuurd. Deze reeks wordt vervolgd tot 1495 en overlapt dus voor een deel de afzonderlijke pachtregisters, die hierna nog ter sprake zullen komen.¹⁴ Al in het eerste jaar blijkt hoezeer het viswater in waarde is gestegen. De pacht-prijzen van de negen afzonderlijke locaties lopen uiteen van drie pond voor een waterpartij in de buurt van de Reve tot 570 pond voor de ‘Hoge Drifft’ en een nog hogere prijs voor ‘Die drifte voer die stad’, dus de IJssel direct vóór Kampen, die aan vijftien gegadigden gezamenlijk wordt verpacht voor de onwaarschijnlijk hoge prijs van 80 pond de man.

De algemene voorwaarden van verhuur zijn in 1428 opnieuw vastgesteld, vervolgens vier maal van een aanvulling voorzien en in 1443, met het oog op het nieuwe pachtjaar 1444, wederom in een aangepaste versie afgekondigd.¹⁵ Allereerst wordt nog eens nadrukkelijk gestipuleerd dat alle huurders burger van Kampen moeten zijn; alleen de 'stuerman', de pachter die zich toelegt op de steurvisserij, mag een 'gast' zijn, dat wil zeggen iemand van buiten de stad. Onderhuur of afstand van een part of aandeel in de eigen vistek aan niet-burgers is eveneens verboden. Tegelijkertijd is het ook burgers niet toegestaan om meerdere percelen viswater op verschillende plaatsen te huren; blijkbaar wil de stedelijke overheid zoveel mogelijk onderdanen van de natuurlijke rijkdommen in de IJsseldelta laten profiteren.

Alle in de stadswateren gevangen vis moet in Kampen ter markt worden gebracht; alleen elft en spiering zijn van dit stapelrecht uitgezonderd. Voor zalm en steur gelden bovendien bepalingen over de verkoop in moten ('moesen'), die steeds vers gesneden moeten zijn. Als enige vissoort mag steur op beperkte schaal door particulieren buiten de markt om worden doorverkocht. Later wordt ook een bescheiden eigen consumptie van zalm toegestaan.¹⁶ Voor zeevis (kabeljauw, schelvis, wijting) en 'droge vis' (Noorse stokvis) gelden weer andere regels. Al met al streeft het stadsbestuur ernaar het geldelijke profijt voor de burgers (en voor de stadskas) te bevorderen, maar probeert het evenzeer om de kwaliteit in het oog te houden van het volksvoedsel dat vis nu eenmaal is.

De afzonderlijke registers van de verpachting van de stedelijke visserij die bewaard zijn gebleven, bestrijken de periode van 1485 tot 1816. Helaas bevat de reeks een aanzienlijke lacune over de jaren 1672-1711 - juist de vier decennia waarin de opbrengsten aanzienlijk zijn teruggelopen.¹⁷ Daarvan is echter aanvankelijk nog geen sprake; het aantal 'wateren' en 'visscherye wateren' of 'stallen' neemt in de late 15de eeuw juist toe. Tussen deze twee rubrieken wordt tot 1578 geen scherp onderscheid gemaakt, al is het wel duidelijk dat met de eerste de (zoete) binnenwateren van de IJsseldelta worden bedoeld, en met de tweede het (brak tot zoute) deel van het 'continentaal plat' van de Zuiderzee dat aan Kampen is toebedeeld. Over de verschillende benamingen van de percelen, die mede samenhangen met de wijze van vissen met 'staand' want zoals fuiken en 'gaand' want met bijvoorbeeld treknetten, komen we nog te spreken.

De verpachting vindt, anders dan in de 14de eeuw, nu in het algemeen eind september, begin oktober plaats, en wel in twee gedeelten; soms is een derde ronde nodig, bijvoorbeeld wanneer er geen bieders komen of de prij-

zen onder de maat blijven. De visgronden zijn in percelen verdeeld en worden één voor één door de veilingmeester afgeroepen. Meestal zet de eerste gegadigde in met een bod, dat prompt door een tweede wordt verhoogd. In sommige gevallen komen er nog een paar bieders bij, waarna het perceel wordt afgeslagen op het hoogste bod. De naam van deze nieuwe pachter en die van de twee verplicht door hem te stellen borgen worden zorgvuldig genoteerd. De overeengekomen pachtsom geldt meestal voor één, soms voor meer jaren, en wordt niet in zijn geheel aan de stad afgedragen; het zogeheten trek- of strijkgeld valt aan deieder toe die de prijs het meest heeft verhoogd. Omstreeks 1563 wordt bepaald, dat men de eerste avond op de grote percelen volgens een vast systeem van verhogingen zal bieden, zodat de talrijke kleine visstekken niet tot het einde blijven staan en de 'roeper' (de veilingmeester) zijn keel niet schor meer hoeft te schreeuwen.¹⁸ Het aantal visserijpercelen neemt zoals gezegd in de loop van de 15de en 16de eeuw aanzienlijk toe. In de verpachting voor 1428 zijn het er nog maar negen, in 1486 is het aantal gegroeid tot 22 en weer een halve eeuw later zijn het er 25. In 1546 komen er vijf plaatsen bij, en tussen 1556 en 1558 nog eens zeven, die vaak worden aangeduid als 'dat nije stall'. Na de splitsing in twee categorieën in 1578 zijn er 23 percelen binnenwater en 22 'stadsstallen'. De totaalopbrengst van de verpachting van 1536 is 3272 herenpond, waarvan na aftrek van het trekgeld nog 2839 pond overblijft voor de stadskas. Tot de meest lucratieve viswateren behoren de 'Lange Stall van t Zeewaeter' (pachtprijs 200 pond), de drie *zegens* (visserijen met treknetten) van de Naeteers (samen 1575 pond), de 'Dryfft voer den Stadt', dus de IJssel (350 pond), en de drie zegens van het Zuiderdiep (samen 555 pond). Het herenpond was overigens geen echte munt, maar een rekeneenheid, die in Kampen gelijkstond aan 13 tot 14 stuivers - dus minder dan de onder Karel V ingevoerde carolusgulden.

De ligging van het viswater

Tijdgenoten wisten uiteraard precies waar alle visgronden lagen, maar voor ons is de lokalisering vaak uiterst moeilijk. Niet alleen groeiden de eilanden in de delta steeds verder zeewaarts, ook de verschillende rivierarmen verlegden zich voortdurend, ze slibden op of schuurden juist een nieuwe loop uit. Hetzelfde proces deed zich ook voor in de ondiepe kustwateren vóór de delta. In 1459 klaagde het stadsbestuur al, dat 'die Camper Sande dijckwall [dikwijls] verlopen ende haere diepe verschueren ende vallen op andere steden, dat eene verghiet ende dat ander weder diept op die steden

dair sie nu sint of anderswair...'¹⁹ De grenspunten aan de landzijde stonden evenwel vast. Aan de kant van Ijsselmuiden en Grafhorst begon het Kamper visrecht in het midden van de uitloop van de Zeneke, het riviertje dat het begin vormde van de Trekvaart. Het Grafhorster Diep was in zijn geheel viswater van de stad en ook het water aan de uitloop daarvan behoorde aan Kampen. Dit droeg de naam Cockskens Toem, maar werd ook aangeduid als 's Heeren Stall, wat een herkomst als landsheerlijk viswater doet vermoeden. Het bestond in 1490 uit 50 schutten, die namens het stadsbestuur werden verhuurd door de schout van Vollenhove aan de burenen van Asschet (Kamperzeedijk-Oost).²⁰ Aan de andere zijde van de delta, dus zuidwestwaarts, vormde de Reve de grens, tezamen met de daar gelegen Colck, de Enck en het Santgen ('Zandje'). Een enkele maal werd ook het visrecht in Kamperveen door de stad verpacht.²¹

Zoals gezegd zijn veel geografische aanduidingen voor ons ongrijpbaar. Dat geldt ook voor de op- en aanwassen van de Kampereilanden waar een deel van de viswateren zich tussendoor slingerde. In 1486 zijn er de drie al genoemde zegens te vergeven bij de Naeteers, die later als Naterijs, Snaterijs en Snaters erve bekend zijn en tussen Noorddiep en Garste moeten worden gezocht. De Hogen Dryfftt, die daarna wordt genoemd, is in twee zegens verdeeld, waarvan de tweede is samengevoegd met de Pepergasse; mogelijk ligt dat water naast de Pieper of het Pipersandt, dat in het begin van de 16de eeuw middenin de Ijssel is opgewassen, even ten westen van Seveningen. In diezelfde tijd komt een nieuwe *stal* (visserij met staand want) in de pachtregisters voor in het Coepsgat, dat later met 'den Ketell' wordt aangeduid. Een andere nieuwe visgrond is die tussen de stal achter Slewerts weert en het oude Zuiderdiep, ongeveer ter hoogte van Haatland; deze krijgt de naam 'Achter die Nije Sticken' en heet vanaf 1578 ook 'Rolleboth'. Later zal die naam worden verbasterd tot Roggebot en als zodanig is hij tot op de dag van vandaag bewaard gebleven. Ook aanduidingen als 'Een Visscherie boeven die Grienth' (de Greente), 'Brunoeper Diep' of de in drieën verpachte 'Noirder Ensinger Stall' (bij Ens, de zuidpunt van Schokland) kunnen we nog wel thuisbrengen. Maar met 'Dat Lange Stalle van 't Zeewaeter' of 'Die wateren achter die lange hoeffden' kunnen we weinig aanvagen. Een betrouwbare reconstructie is zonder een minutieus topografisch onderzoek niet mogelijk, en zelfs dan is het de vraag of we de dynamiek van eilanden en viswateren nog kunnen 'vangen'.

Vollenhove en Genemuiden

Behalve met vissers uit andere gewesten had Kampen ook te maken met die uit zijn buursteden. De verhouding met Vollenhove was redelijk goed. Zo kwam men in 1459 tot overeenstemming over het plaatsen van de 'stuerfluwen', de staande *flouwnetten* waarmee men steur ving.²² Daartoe werden twee grenslijnen afgebakend. De ene werd vanuit Vollenhove rechtuit getrokken op het huis dat op de Naeteers stond en vandaar op de toren van de Onze Lieve Vrouwen- of Buitenkerk. Daarbij moest men erop letten dat de torens van de Sint Nicolaas- of Bovenkerk en de Heilige Geestkapel niet op één lijn zouden staan, maar met een afstand tot elkaar als van een 'redeliken wagen wech', dus de breedte van een flink karrespoor. De andere grenslijn zou (naar mag worden aangenomen vanuit Kampen) recht op het slot te Kuinre worden gezet. Ten westen daarvan ('leger ter seewart aen') mochten de Vollenhover vissers hun netten niet plaatsen, en binnen beide lijnen moesten zij buiten de Kamper Zanden blijven waar die een diepte hadden van 3,5 el of minder. We zagen al eerder dat die dieptemaat door Kampen als algemene norm werd gehanteerd. Ook voor het 'stat diep', waarmee toen waarschijnlijk het Noorddiep werd bedoeld, mocht niet worden gevestigd.

Veel gecompliceerder waren de verhoudingen met de andere vissende buur van enige betekenis, namelijk Genemuiden.²³ Dit dorp in het bisschoppelijk domein was in 1275 door de elect Jan van Nassau tot stad verheven en werd in de eeuwen daarna begiftigd met een aantal rechten dat bij die status hoorde. Eén daarvan was het visrecht, althans een bevestiging van het recht die wateren te mogen bevissen die de inwoners vanouds ongehinderd hadden kunnen gebruiken. Het territoir omvatte de monding van het Zwartewater (dat toen nog eenvoudig 'Het Water' werd genoemd) vanaf het huis Watersteyn stroomafwaarts tot aan de Voorst. Watersteyn lag ter hoogte van het later zo genoemde Cellemuiden, in de bocht van de rivier tegenover Zwartsluis. Het visrecht mocht over de volle breedte van het water worden uitgeoefend, 'van den enen lande tot den anderen'. Dat was op het Zwartewater zelf geen probleem, maar buitengaats gaf die omschrijving natuurlijk moeilijkheden. Want hoe moest nu precies die lijn vanaf de punt van de Voorst worden getrokken naar de overzijde bij de Kamperzeedijk, waar de oever door afslag en aangroei uiterst beweeglijk was? De Kamper-eilanden en de daarbinnen gelegen visserijen breidden zich langs het Ganzen- en Grafhorsterdiep steeds verder in de richting van Genemuiden uit en we zagen net al, dat de visserij voor Asschet, die formeel buiten de

concessie van Kampen lag, aan het eind van de 15de eeuw toch onder auspiciën van de IJsselstad werd aanbesteed.

Eerder die eeuw, in 1436, was er al een uitspraak gedaan over het deel van het Asschetse viswater dat door Genemuiden werd opgeëist. Als grens tussen de 's Heeren Stal, ook genaamd Coxkens Toem, en de Gellemuniger 'Stadsstal' werd de Damdrecht aangewezen, die ongeveer gelegen moet hebben op de grens van Kamperzeedijk-Oost en -West. De inwoners van het dijkdorp bleven echter beweren dat zij het water langs de Oostermaat, pal vóór hun dorp, altijd als eigen territoir hadden kunnen bevissen, maar zij konden daarvoor geen enkel schriftelijk bewijsstuk overleggen. Een bemiddelingspoging van de Drie Steden mislukte. Over de hoofden van de Asschetters heen bleven Kampen en Genemuiden met elkaar bakkeleien, waarbij Kampen het op grond van zijn bevoegdheden op 's Heeren Stal meestal voor de dorpingen opnam. Tussen 1478 en 1482 was er sprake van een regelrechte visserijoorlog, waarbij men wederzijds fuiken in beslag nam en protestnota's presenteerde. Mogelijk is de verpachting van Coxkens Toem namens de stad Kampen aan de inwoners van Asschet een gevolg van een daarna gesloten compromis.

Inmiddels waren de rechten van Genemuiden in het algemeen verschillende malen door nieuw aangetreden landsheren bevestigd, zoals in 1460, 1496 en 1517. Niettemin ondervond de Zwartewaterstad ook op zijn oostflank problemen bij de handhaving van zijn privileges, doordat de burenen van Barsbeek, Quadoelen en Zwartsluis al evenzeer dwarslagen als die van Asschet. Zelfs Kampen meende hier in later tijd rechten te kunnen doen gelden, en wel op grond van het bezit van het erve Ter Horst of Dorre Heide, dat even boven Watersteyn was gelegen. Dit was in 1442 aangekocht door het Geertruiden- en Catharinengasthuis en is na de Hervorming in het complex van voormalige geestelijke goederen in handen van het stadsbestuur geraakt. Op grond hiervan meende Kampen ook het langsegelegen deel van het Zwartewater te mogen bevissen; ten onrechte, want het visrecht op de openbare wateren was een heerlijk recht dat niet volgde uit een eenvoudig eigendom van onroerend goed. Omstreeks 1780 sleepte deze kwestie zich nog steeds voort en uiteindelijk werd Genemuiden na een uitputtende procedure in 1795 in het gelijk gesteld. Kort daarna kwamen, als gevolg van de Bataafse Omwenteling, alle heerlijke privileges ter discussie te staan; de rechterlijke uitspraak was voor de veelgeplaagde Zwartewaterstad dus een Pyrrusoverwinning. De visserij was op dat moment ook al lang niet meer het hoofdmiddel van bestaan voor Genemuiden; de

biezeenteelt en de mattenmakerij waren in de loop van de 18de eeuw al sterk in opkomst. Daarover straks nog iets meer.

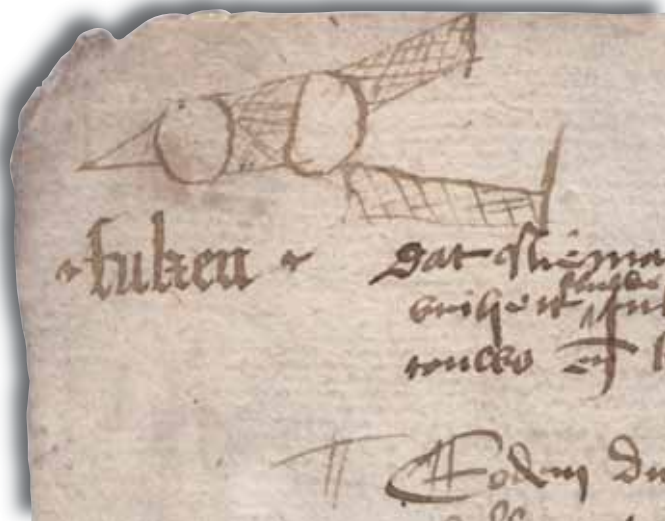
Vangst en vangstmethoden

Het onderscheid dat in de benamingen van de verschillende visgronden wordt gemaakt, duidt zoals we boven al aanstipten, op een verschil in vissoorten en vismethoden. In de meest ondiepe wateren worden vanouds *fui-ken* gezet. *Driften* vindt men op de hoofdstromen van de rivier, waarop men drijfnetten over zekere afstand achter schepen aansleept. *Zegens*²⁴ zijn sleepnetten op kleinere rivierarmen, die vanaf de oever door het water worden getrokken. *Tomen* gebruikt men in het buitenwater. Daar staan ook de *stallen*, letterlijk ‘plekken waar men netten heeft neergezet’; deze kunnen *schutten* worden genoemd (zoals op ‘s Heeren Stal) en *fluwen*, zoals die in de 15de eeuw door de Vollenhoviers voor de steurvangst worden gebruikt. Welke vis men waarmee vangt, is uit de bronnen meestal niet op te maken; wel zagen we in het voorgaande dat men naast steur ook zalm, elft en spiering ving.

Pas in de 18de-eeuwse pachtregisters vinden we echte zoutwatervissen vermeld, zoals (Zuiderzee)haring en bot; de laatste wordt met botnetten gevangen op de westelijke Kamperzanden, in de buurt van de Ketel. Tegelijkertijd neemt de zoetwatervis sterk in soort en aantal af. Een al vaker beschreven fenomeen is het langzaam maar zeker verdwijnen van de steur. Omstreeks 1642 wordt het totale aantal als toepacht te leveren steuren op negentien gesteld, maar al spoedig is dit verlaagd tot vijftien; in 1671 zijn het er nog maar negen en een halve eeuw later nog maar drie. De laatste vermelding vonden we in de verpachting van 1761/62. Daarna moet de vis definitief uit de IJsseldelta zijn weggezommen.

In het begin van de 18de eeuw worden de pachtvoorwaarden voor de vis-

Afbeelding van een fuik gevonden in het Digestum Vetus. (Collectie Gemeentearchief Kampen)

wateren opnieuw geformuleerd.²⁵ Naast de gebruikelijke regels over de verplichte aanvoer op de stedelijke vismarkt en de betaling van de pachttermijnen vinden we er enkele artikelen die wijzen op veranderende fysieke omstandigheden in de IJsseldelta. Er wordt bijvoorbeeld een verbod op het gebruik van werpnetten ingesteld op 'besloten water', dus op die rivierarmen die van de hoofdstroom zijn afgesloten. Alleen in de aloude drift voor de stad mogen deze netten nog worden gebruikt. Voorts is het verboden om riet of biezen te snijden, en dat duidt op een nog verdergaand proces dan afsluiting: het is het begin van verlanding. Liefst zeventien van de 42 percelen die in 1736 nog worden genoemd geven een opbrengst '0' en een halve eeuw later staat bij een viertal percelen inderdaad eenvoudigweg dat ze zijn 'verland'. De overige percelen brengen niet veel meer op dan een handvol guldens per jaar en sommige blijven zelfs geheel en al onverhuurd.

Soms heeft het aloude viswater inmiddels een nieuwe functie gekregen, bijvoorbeeld de percelen langs de lijn die loopt 'vanuit de zogenaemde Geute regt over op den Voorst toe'.²⁶ In dit grensgebied met Genemuiden, waar eerder zoveel geschillen zijn uitgevochten over de visrechten van Asschet, wordt in het najaar van 1796 het snijden van biezen aanbesteed. Daarbij is bepaald dat er van de drie aanwezige percelen jaarlijks maar één mag worden geoogst, terwijl de onbegroeide stukken door de pachter met pollen dienen te worden belegd. Hier bevinden we ons ineens middenin de opkomende biezencultuur en het is dan ook geen wonder dat Beerend van der Meulen, die voor een periode van drie jaar de nieuwe huurder wordt, in Genemuiden woont. Wel dient hij nog enigermate rekening te houden met het vroegere gebruik: 'De Pagter sal geen nadeel doen aen de visschers aldaer nog de visschers in hun vangst belemmeren, ofte schade aen derselver netten of fuijken toebrengen...' Verder wordt het feit dat hij geen Kamper burger was kennelijk niet meer als een probleem gezien; formeel was dat onderscheid natuurlijk bij de Bataafse Omwenteling vervallen, maar de traditie van de stedelijke autonomie was in veel gevallen erg weerbarstig. Wanneer dan in 1816 de laatste verpachting in het boek wordt opgeschreven, zijn inmiddels 'Rijkswetten op het Stuk der Visscherijen' van kracht.²⁷ Voor de inwoners van Kampen spelen deze nauwelijks meer een rol. Er zijn nog maar elf percelen viswater over, waarvan er twee onverhuurd blijven en één, de Enk, nog voor vier gulden aan een particulier kan worden gesleten. De overige acht, waaronder de stallen voor de botnetten op het Kamperzand, worden voor 24 gulden toegeslagen aan een telg uit een aloud patricisch

geslacht, Jan Jacob Gansneb genant Tengenel. Eén 'waterheer'. Het is alsof de dagen van Adam Piscator zijn weergekeerd.

Noten

- 1 G.J. ter Kuile, *Oorkondenboek van Overijssel: regesten 797-1350* (Zwolle 1963-1969) nr. 138.
- 2 Het territorium van het graafschap Salland omvat tot omstreeks het midden van de 13de eeuw alleen het kerngebied waarin de kerkdorpen Luchere (Olst/Wijhe), Zwolle en waarschijnlijk ook Raalte liggen. Deventer wordt als deel van het opgeheven graafschap Hamaland nog eenvoudig aangeduid als 'Daventria', de Vechtstreek is 'Vechta', de streek tussen IJssel en Zwartewater ligt in het bisschoppelijk domein en Kampen in het domein van de heren van Buckhorst.
- 3 OA Kampen (hierna OAK) 367 (R 5) = Ter Kuile 382; hiervan bestaan twee exemplaren, charter OA 5.2 (het origineel) en OA 5.1 (een gelijktijdig afschrift). OAK 368 (R 4, charter OA 4) is van dezelfde datum. In inv.nr. 367 wordt gesproken van de rechten op het 'paludem Sancti Nicolai pascua et piscarias circa ipsum opidum jacentes' (het St. Nicolaasbroek, weiden en visserijen rond dezelfde stad gelegen), in inv.nr. 368 over de rechten van 'schepenen en alle burgers' van Kampen op de 'piscariis paludibus et pratis ac ceteris' (visserijen, broeklanden en weiden met overige zaken). De ruime uitleg van de in 1284 bevestigde rechten is nog met succes gebruikt in de politieke discussie over de vrije visserij voor alle inwoners van Kampen in 1979 (zie Henk Woning, *Visserijbedrijf in Kampen* (Kampen 2006) 174-176).
- 4 Zie hierover mijn bijdrage in: *Van de Hunnepe tot de Zee. De geschiedenis van het Waterschap Salland* (Kampen 1996) 83-84 en de daarbij gegeven bronnen.
- 5 Zie mijn bijdrage in: *Geschiedenis van Kampen 2* (Kampen 2001) 35-46.
- 6 J.H. Kossmann-Putto, *Kamper Schepenacten 1316-1359* (Zwolle 1955) nr. 1, Verpachting van het stadswater aan Adam Piscator voor 11 pond 10 schellingen, 1318; *ibid.* nr. 907, Verpachting van het stadswater aan Jan Heren Mertinszoen en Werner Vos ('waterheren') voor 33 pond per jaar, 1350. In de tussengelegen jaren 1331-1349 fluctueerde de pacht-prijs tussen de 25 en 35 pond; alleen in 1338 zakte deze tot 22 pond (OAK 3, zie verder in de paragraaf over de pachtregisters).
- 7 Over Genemuiden: A. Heutink (bew. F.D. Zeiler), *Middeleeuws Genemuiden. De vroegste geschiedenis van een stad in Overijssel* (Kampen 2005) 103-114 en bijlagen 2 en 7. Over Vollenhove: P. Dorleijn, *Van gaand en staand want. De zeilvisserij voor en na de afsluiting van de Zuiderzee. V. Vollenhove en De Lemmer* (Franeker 1996) i.h.b. 28 e.v. Over Harderwijk: W. Timmers en F.D. Zeiler, *Nooit uitgevist. Harderwijk en zijn vissers* (Harderwijk [2003]) 10-12.
- 8 GAK, Kaartverzameling 13. Recentelijk gebruikt als omslag en illustratie (blz. 9) in P.C. de

- Boer en A.J. Geurts, *Oude burchten in het nieuwe land. De middeleeuwse kastelen van Kuinre in de Noordoostpolder* (Lelystad 2002).
- 9 Dorleijn V, 28. De maat van $3\frac{1}{2}$ el komt ook voor in de regeling tussen Kampen en Vollenhove in 1459 en in de bepalingen over de gerechtigheid van Kampen in de vóór de stad in 1467 (OAK 8, Digestum Vetus, fol. 33 en 60v).
 - 10 Onder meer afgebeeld bij J.I. van Schaick, *'t Kampereiland* (Kampen 1939) tussen p. 22 en 23.
 - 11 Dorleijn, als noot 10.
 - 12 J.A. Kossmann-Putto, *Kamper Schepenacten 1316-1354*. (Zwolle 1955) 107. In de Oudste Foliant (OAK 3) komen voorts de volgende verpachtingen voor: fol. 185v-186, 1331-1337; 184v, 1338-1340; 183v, 1341-1343; 182, 1344-1349. (De hier gegeven foliëring is die welke met potlood op de bladen is aangebracht, dus niet de oorspronkelijke of de latere in inkt.)
 - 13 Kamper Schepenacten 907, verhuur aan de 'waterheren' Jan Heren Mertinszoen en Werner Vos voor 33 pond per jaar.
 - 14 OAK 1142, fol. 9-9v (1428, 1429); fol. 26v (1433, 1434); fol. 79-81 (1438-1440); fol. 71-13 (1441-1443); fol. 84-117 (1444-1495).
 - 15 Ibid., fol. 6-7, 12 en 10-11.
 - 16 OAK 8, Digestum Vetus, fol. 76 (1467), 112 (1470) en 52 (1463); z.o. fol. 19v (1455) en 49v (1462).
 - 17 OAK 1152-1160. Het eerste deel bevat de helft van de verpachting voor het jaar 1485; eerdere jaren moeten dus verloren zijn gegaan. Inv.nr. 1158 eindigt met de verpachting voor het jaar 1671, waarna nr. 1159 begint met die voor het jaar 1712. Z.o. OAK 1164, Register van verpachtingen van stadslanden, erven, wateren en accijnzen 1584-1594 (Inv. OAK, bijlage J).
 - 18 OAK 1153, fol. 1.
 - 19 OAK 8, Digestum Vetus, fol. 33.
 - 20 Ibid. fol. 60v. Vgl. OAK 1142, fol. 117v, 1490; OAK 383 (R 478 en 479), 1551; OAK 1183, 'Die Stads stallen', 1578 e.v.j.
 - 21 Ibid. fol. 96v, 1460. Vgl. OAK 1152-1158, verpachtingen 1485/86-1671 en OAK 1164, verpachtingen 1584-1594 (Inv. OAK bijlage J).
 - 22 OAK 8 (Digestum Vetus), fol. 33.
 - 23 Voor het volgende: A. Heutink (bew. F.D. Zeiler), *Middeleeuws Genemuiden* (Kampen 2005) 101-112 en bijlage 2.
 - 24 Het enkelvoud van dit woord is *zegen*, het meervoud dus *zegen*s. Vergelijk woorden als graven (wetering), meervoud gravens; doelen (oefenplaats voor de schutterij), meervoud doelens; kluwen (bolletje wol), meervoud kluwens.
 - 25 OAK 1159, jaren 1711 en 1719.
 - 26 OAK 1160, fol. 91.
 - 27 Ibid., fol. 131-133.